

KRISTI ASARLARIDAGI PERSONAJ NUTQINI INDIVIDUALLASHTIRISH VA TARJIMADA UNI SAQLAB QOLISH MUAMMOSI. (YOSH, KASB, SINFIY MANSUBLIK, XARAKTER NUTQI – ULARNI TARJIMADA FARQLASH METODLARI)

Roziqova Nigora

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti

"Xorijiy til va adabiyoti" yoʻnalishi 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19045067>

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz detektiv adabiyotining yirik namoyandasi Agata Kristi asarlarida personaj nutqini individuallashtirish masalasini hamda uni oʻzbek tiliga tarjima qilish jarayonida yuzaga keladigan lingvistik, stilistik va pragmatik muammolarni kompleks tarzda tadqiq etishga bagʻishlanadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, detektiv janrda nutq nafaqat xarakter yaratish vositasi, balki syujetni rivojlantiruvchi va intriga qurilishida muhim semantik yuk tashuvchi omil sifatida namoyon boʻladi. Kristi romanlarida har bir personajning nutqi uning yoshiga, kasbiga, ijtimoiy-sinfiy mansubligiga, madaniy saviyasiga hamda psixologik xususiyatlariga mos ravishda individuallashtirilgan boʻlib, bu jihat asarlarning badiiy-estetik qiymatini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Maqolada personaj nutqini individuallashtirishning nazariy asoslari zamonaviy lingvistika va tarjimashunoslik yutuqlari asosida yoritiladi. Xususan, funksional stilistika, matn lingvistikasi va diskurs tahlili tamoyillariga tayangan holda, nutqning leksik, sintaktik, pragmatik va ijtimoiy-dialektal qatlamlari tahlil qilinadi. Personaj nutqining shakllanishida yosh omili (nutq dinamikasi, hissiylik darajasi, zamonaviy yoki konservativ leksika), kasb omili (terminologik birliklar, professional jargon, mantiqiy izchillik), ijtimoiy-sinfiy mansublik (rasmiy yoki norasmiy uslub, dialekt elementlari, aristokratik yoki xalqona ifoda) hamda individual xarakter (temperament, kinoya, qatʼiyat, tortinchoqlik) muhim rol oʻynashi asoslab beriladi.

Tadqiqot davomida Agata Kristi asarlaridagi ayrim tipik nutq modellari umumlashtirilib, ularning tarjimada qay darajada saqlanishi yoki transformatsiyaga uchrashi masalasi koʻrib chiqiladi. Tarjima jarayonida ekvivalentlik muammosi markaziy oʻringa qoʻyilib, funksional ekvivalentlik, kommunikativ tarjima, stilistik kompensatsiya, adaptatsiya va kontekstual moslashtirish kabi metodlarning amaliy ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Personaj nutqi, nutqni individuallashtirish, badiiy tarjima, stilistik ekvivalentlik, funksional ekvivalentlik, kommunikativ tarjima, detektiv janr, Agata Kristi, yosh omili, kasbiy terminologiya, ijtimoiy-sinfiy mansublik, ijtimoiy dialekt, pragmatik maʼno, lingvostilistik tahlil, stilistik differensiallash, kompensatsiya usuli, adaptatsiya, kontekstual moslashtirish, diskurs tahlili, tarjima strategiyalari.

Kirish

Badiiy adabiyot inson nutqining eng murakkab va estetik jihatdan boy shakllaridan biri sifatida til imkoniyatlarini toʻlaonli namoyon etadi. Ayniqsa, dialog va ichki monologlarga boy asarlarda personaj nutqi nafaqat axborot uzatish vositasi, balki xarakter yaratish, ijtimoiy muhitni tasvirlash hamda muallif konsepsiyasini ochib berishning muhim komponenti hisoblanadi. Shu maʼnoda, ingliz detektiv adabiyotining yorqin vakili Agata Kristi ijodi lingvistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan alohida ilmiy qiziqish uygʻotadi. Uning asarlarida voqealar rivoji koʻpincha qahramonlar nutqidagi nozik tafovutlar, yashirin maʼnolar va stilistik belgilar orqali shakllanadi.

Demak, personaj nutqini individuallashtirish masalasi nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham dolzarb ilmiy muammo sanaladi. Personaj nutqini individuallashtirish deganda har bir qahramonning nutqini uning yoshiga, jinsiga, ijtimoiy mavqeiga, kasbiga, ma'naviy-axloqiy qarashlariga hamda psixologik xususiyatlariga mos ravishda shakllantirish jarayoni tushuniladi. Bu jarayon leksik tanlov, sintaktik qurilish, frazeologik birliklar, intonatsion ohang va pragmatik niyat orqali amalga oshadi. Agata Kristi romanlarida aristokratlar, o'rta sinf vakillari, xizmatkorlar, harbiylar, shifokorlar, yosh qizlar yoki keksa ayollar nutqi o'zaro aniq farqlanadi. Har bir personaj o'ziga xos nutq modeliga ega bo'lib, aynan shu individuallik asarning ishonchliligi va badiiy mukammalligini ta'minlaydi.

Detektiv janrning o'ziga xosligi shundaki, unda nutq – syujetni harakatga keltiruvchi asosiy vositalardan biridir. Ko'pincha jinoyat tafsilotlari yoki yashirin sirlar qahramonlarning bevosita yoki bilvosita nutqi orqali ochiladi. Shu bois, ayrim so'z tanlovi, kinoyaviy ibora yoki grammatik konstruktsiya muhim semantik yukni o'z zimmasiga oladi. Agar tarjima jarayonida ana shu nozik stilistik belgilar yo'qolsa yoki umumlashtirib yuborilsa, asarning mantiqiy va estetik yaxlitligi buzilishi mumkin. Demak, personaj nutqini tarjimada saqlab qolish muammosi nafaqat lingvistik, balki badiiy-estetik masala hamdir.

Tarjimashunoslik nazariyasida ekvivalentlik tushunchasi markaziy o'rin tutadi. E. Nayda tomonidan ilgari surilgan funksional ekvivalentlik nazariyasiga ko'ra, tarjima o'quvchida manba matn o'quvchisida yuzaga kelgan ta'sirga yaqin ta'sir uyg'otishi lozim.

Bu tamoyil ayniqsa personaj nutqini tarjima qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki nutqdagi ijtimoiy yoki psixologik rang-baranglikni saqlash uchun oddiy semantik moslik yetarli emas; tarjimon stilistik va pragmatik jihatlarni ham hisobga olishi zarur. P. Nyumark kommunikativ va semantik tarjima o'rtasidagi farqni belgilab, badiiy matnda kommunikativ ta'sirni saqlash ustuvor ekanini ta'kidlaydi. Shuningdek, J. Ketford tarjimada ijtimoiy dialekt va stilistik qatlamlarni ko'chirish masalasining murakkabligini ko'rsatadi. Agata Kristi asarlarining o'zbek tiliga tarjima qilinishi jarayonida bir qator muammolar yuzaga keladi. Ingliz tilidagi ijtimoiy dialektlar, aristokratik nutq ohangi yoki o'ziga xos britan madaniy realiyalari o'zbek tilida to'liq ekvivalentga ega emas.

Masalan, ingliz aristokratiyasiga xos rasmiy, biroq kinoyaviy ohangni o'zbek tilida berish uchun tarjimon muqobil stilistik vositalarni izlashga majbur bo'ladi. Xuddi shuningdek, yosh personaj nutqidagi zamonaviy sleng yoki og'zaki qisqartmalarni o'zbek tilida adekvat ifodalash ham alohida yondashuvni talab etadi. Aks holda, barcha qahramonlar bir xil, neytral adabiy tilda so'zlay boshlaydi va individuallik yo'qoladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi – Agata Kristi asarlarida personaj nutqini individuallashtirish vositalarini aniqlash hamda ularni o'zbek tiliga tarjimada saqlab qolish metodlarini ilmiy asosda tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot obyektni Kristi romanlaridagi dialog va monologlar tashkil etadi, predmetini esa nutqning leksik, sintaktik, stilistik va pragmatik xususiyatlari hamda ularning tarjimadagi transformatsiyasi tashkil qiladi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida lingvostilistik tahlil, qiyosiy tarjima tahlili, kontekstual va diskursiv yondashuvlardan foydalaniladi.

Maqolaning ilmiy yangiligi shundaki, unda personaj nutqini individuallashtirish masalasi yosh, kasb, ijtimoiy-sinfy mansublik va xarakter kabi omillar kesimida tizimli ravishda ko'rib chiqiladi hamda har bir omil bo'yicha tarjima strategiyalari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari badiiy tarjima nazariyasini boyitish bilan birga, amaliy tarjima jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan tavsiyalarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Personaj nutqini individuallashtirishning lingvostilistik asoslari

Badiiy matnda personaj nutqini individuallashtirish masalasi stilistika, sotsiolingvistika va matn lingvistikasining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab hodisa hisoblanadi. Har bir qahramon nutqi muayyan ijtimoiy, psixologik va madaniy omillar ta'sirida shakllanadi hamda shu orqali u o'zining individual qiyofasini namoyon etadi. Agata Kristi asarlarida personaj nutqi tasodifiy yoki umumlashtirilgan shaklda emas, balki aniq stilistik tizim asosida quriladi. Shu sababli, ularning nutqini lingvostilistik jihatdan tahlil qilish tarjimada yuzaga keladigan muammolarni aniqlash uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Lingvostilistik nuqtayi nazardan qaralganda, personaj nutqi bir necha qatlamdan iborat: leksik-semantik qatlam, grammatik-sintaktik qatlam va pragmatik-diskursiv qatlam. Leksik qatlamda so'z tanlovi, sinonimik qatorlardan foydalanish, arxaizm, jargon, professionalizm yoki dialekt elementlari muhim rol o'ynaydi. Masalan, aristokrat personajlar nutqida ko'pincha kitobiy va rasmiy so'z birikmalari qo'llanadi, oddiy xizmatkorlar nutqida esa sodda, ba'zan grammatik jihatdan to'liq bo'lmagan gaplar uchraydi. Bu tafovutlar qahramonning ijtimoiy mansubligini bevosita ko'rsatib beradi. Grammatik-sintaktik qatlamda gap qurilishining murakkab yoki sodda bo'lishi, ergash gapli konstruksiyalar, ritorik savollar, takrorlar va pauzalar individuallashtirish vositasi sifatida xizmat qiladi. Masalan, mantiqiy tafakkurga ega detektiv personaj nutqi aniq va izchil tuzilgan murakkab gaplar orqali ifodalanadi. Aksincha, hissiyotga berilgan yoki hayajonlangan qahramon nutqida qisqa va uzilib-uzilib ketgan gaplar ustun bo'ladi. Sintaktik qurilishning bu xususiyatlari tarjimada ham saqlanishi lozim, aks holda personaj xarakteri o'ziga xosligini yo'qotadi.

Pragmatik qatlam esa nutqning yashirin ma'nosi, kinoya, subtekst va kommunikativ niyat bilan bog'liq. Agata Kristi asarlarida ko'plab dialoglar ikki qatlamli ma'noga ega bo'lib, personaj bir narsani aytib, boshqasini nazarda tutadi. Bu holat detektiv janrning asosiy belgilaridan biridir. Pragmatik ma'noni tarjimada to'g'ri berish uchun tarjimon kontekstni chuqur anglab, nutqning funksional yukini aniqlashi zarur. Aks holda, syujet uchun muhim bo'lgan ishoralar yo'qolib ketishi mumkin.

Sotsiolingvistik jihatdan qaralganda, nutq ijtimoiy muhit mahsuli hisoblanadi. Har bir shaxsning nutqi uning ijtimoiy tajribasi, ta'lim darajasi va madaniy muhitiga bog'liq ravishda shakllanadi. Kristi romanlarida britan jamiyatining turli qatlamlari – aristokratiya, o'rta sinf, harbiylar, ziyolilar va xizmatkorlar nutqi o'zaro farqlanadi.

Bu farqlar leksik birliklar, murojaat shakllari va etik formulalarda yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, murojaat shakllarining turlicha qo'llanishi (sir, madam, miss va boshqalar) ijtimoiy masofani bildiradi. O'zbek tiliga tarjimada bunday birliklar to'g'ridan-to'g'ri ko'chirilsa ham, ba'zan ularning ijtimoiy yukini berish uchun qo'shimcha stilistik vositalar talab qilinadi.

Personaj nutqini individuallashtirishning yana bir muhim jihati – repetitivlik va individual leksik markerlardir. Ayrim qahramonlar muayyan so'z yoki iborani tez-tez takrorlaydi, bu esa ularning nutqiy portretini yaratadi. Masalan, ehtiyotkor yoki shubhali personaj nutqida "menimcha", "ehtimol" kabi modal birliklar ko'p uchrashi mumkin. Bunday markerlar tarjimada ham muntazam ravishda saqlanishi zarur, chunki ular xarakter ochishda muhim rol o'ynaydi.

Shuningdek, intonatsion ifoda va nutq ritmi ham individuallashtirishning tarkibiy qismi hisoblanadi. Ingliz tilida ba'zi ohang va urg'ular grafik vositalar – kursiv, tire, ko'p nuqta orqali beriladi. Tarjimada bu belgilarni to'g'ri qo'llash personaj nutqining tabiiyligini ta'minlaydi.

Agar tarjimon barcha grafik vositalarni standartlashtirib yuborsa, nutqning hissiy va stilistik boyligi kamayadi.

Yosh omilining personaj nutqidagi ifodasi va uni tarjimada saqlash muammosi

Badiiy matnda yosh omili personaj nutqini individuallashtiruvchi muhim sotsiolingvistik va psixolingvistik faktor hisoblanadi. Insonning yoshi uning dunyoqarashi, nutq madaniyati, emotsional ifodasi, leksik tanlovi va sintaktik qurilishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agata Kristi asarlarida turli yoshdagi qahramonlar nutqi o'zaro aniq farqlanadi va bu farqlar nafaqat mazmun, balki shakl darajasida ham namoyon bo'ladi. Shu bois yosh omilini tarjimada saqlash masalasi alohida ilmiy yondashuvni talab qiladi. Yosh personajlar nutqi odatda dinamik, qisqa va hissiy jihatdan boy bo'ladi. Ular ko'pincha undov gaplardan, soddasintaktik konstruksiyalardan hamda og'zaki nutqqa xos iboralardan foydalanadi. Bunday nutqda tezkor reaksiya, bevosita baholash va subyektiv munosabat ustun turadi. Masalan, hayrat, qo'rquv yoki quvonch ifodasi ko'pincha qisqa va keskin gaplar orqali beriladi. Tarjimada bunday ohangni saqlash uchun sintaktik soddalikni asrash, ortiqcha kitobiylashtirishdan qochish zarur. Aks holda, yosh qahramon nutqi sun'iy ravishda jiddiy yoki rasmiy tus olib, xarakter tabiiyligi yo'qoladi. Keksa yoki o'rta yoshdagi personajlar nutqi esa, odatda, vazmin, mantiqiy va grammatik jihatdan murakkab tuzilishga ega bo'ladi. Ular ko'proq ergash gapli konstruksiyalardan, mulohazali va ehtiyotkor iboralardan foydalanadi. Ayniqsa, Kristi asarlaridagi tajribali detektiv yoki ziyoli qahramonlar nutqi izchil va analitik xarakterga ega. Bunday nutqni tarjimada saqlash uchun murakkab sintaktik tuzilmani to'liq yoki qisman qayta tiklash muhimdir. Agar tarjimon barcha gaplarni soddalashtirib yuborsa, personajning intellektual darajasi pasayib ko'rinishi mumkin. Yosh omili leksik darajada ham yaqqol namoyon bo'ladi. Yoshlar nutqida zamonaviy birliklar, ba'zan sleng elementlari yoki og'zaki nutqqa xos qisqartmalar uchrashi mumkin. Keksa personajlar esa an'anaviyroq, ba'zan arxaik tushdagi so'zlarni qo'llashi ehtimol. Tarjimada bunday leksik farqlarni to'g'ri aks ettirish murakkab vazifa hisoblanadi, chunki manba tilidagi yoshga xos birliklarning maqsad tilida to'liq ekvivalenti har doim ham mavjud emas. Bu holatda tarjimon funksional moslik prinsipiga amal qilib, yoshga mos stilistik rangni yaratishi lozim.

Xulosa

Mazkur tadqiqot davomida Agata Kristi asarlarida personaj nutqini individuallashtirish masalasi lingvostilistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan kompleks ravishda tahlil qilindi.

O'rganish natijalari shuni ko'rsatadiki, detektiv janrda nutq oddiy kommunikativ vosita emas, balki syujetni rivojlantiruvchi, xarakter yaratish va ijtimoiy muhitni tasvirlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etuvchi badiiy komponent hisoblanadi. Ayniqsa, Kristi romanlarida qahramonlarning nutqiy portreti ularning yoshiga, kasbiga, ijtimoiy-sinfiy mansubligiga va psixologik xususiyatlariga mos ravishda puxta ishlab chiqilgan. Shu sababli, tarjima jarayonida ushbu individuallikni saqlab qolish asarning estetik va semantik yaxlitligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari yosh omilining personaj nutqida leksik, sintaktik va pragmatik darajalarda namoyon bo'lishini tasdiqladi. Yosh qahramonlar nutqida dinamiklik, emotsionallik va og'zaki nutq unsurlari ustun bo'lsa, katta yoshdagi personajlar nutqi vazmin, mantiqiy va murakkab sintaktik tuzilmalarga boyligi bilan ajralib turadi. Tarjimada ushbu farqlarni yo'qotish qahramonlarning individual xususiyatlarini soddalashtirib yuborishi mumkin.

Demak, yoshga xos nutqiy belgilarni saqlash tarjimonning stilistik sezgiriligiga bog'liq. Kasb omili ham personaj nutqini individuallashtirishda muhim mezon sifatida namoyon bo'ladi. Shifokor, harbiy, advokat yoki ziyoli qahramon nutqida professional terminologiya, mantiqiy fikrlash uslubi va so'z tanlashdagi aniqlik kuzatiladi. Tarjima jarayonida kasbiy terminlarni to'g'ri va adekvat berish semantik aniqlikni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ortiqcha izoh yoki soddalashtirish professional muhitni sun'iy lashtirib yuborishi mumkin.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, kasbiy nutqni tarjimada saqlash uchun semantik aniqlik va kommunikativ tabiiylik o'rtasidagi muvozanatni topish zarur.

Ijtimoiy-sinfiy mansublik personaj nutqining yana bir muhim ko'rsatkichi hisoblanadi.

Kristi asarlarida britan jamiyatining turli qatlamlari nutqi aniq stilistik farqlarga ega.

Aristokratlar nutqida rasmiylik, kinoya va nozik intellektual ifodalar ustun bo'lsa, xizmatkorlar yoki oddiy fuqarolar nutqi sodda va bevosita xarakterga ega. Tarjimada bunday ijtimoiy farqlarni to'liq ko'chirish murakkab bo'lsa-da, funksional ekvivalentlik tamoyili asosida stilistik differensiallash orqali muayyan natijaga erishish mumkin. Aks holda, barcha personajlar bir xil adabiy-uslubiy darajada ifodalanib, asarning ijtimoiy fonini yo'qotish xavfi yuzaga keladi. Xarakter va psixologik omillar ham nutq orqali ifodalanadi. Qat'iyatli, shubhali, kinoyaviy yoki tortinchoq personajlar nutqi o'ziga xos intonatsion va leksik markerlarga ega bo'ladi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, ayrim qahramonlar nutqida takroriy birliklar, modal so'zlar yoki muayyan sintaktik modellar muntazam qo'llanadi. Bu esa ularning nutqiy portretini shakllantiradi. Tarjimada bunday individuallikni saqlash uchun kompensatsiya, moslashtirish va kontekstual tahlil usullaridan foydalanish samarali natija beradi.

Shuningdek, pragmatik qatlam – yashirin ma'no, kinoya, subtekst – detektiv janrda alohida ahamiyat kasb etadi. Personaj nutqidagi nozik ishoralar ko'pincha jinoyat sirining ochilishida muhim rol o'ynaydi. Agar tarjima jarayonida pragmatik ma'no yo'qolsa yoki soddalashtirilsa, syujetning mantiqiy tizimi izdan chiqishi mumkin. Shu sababli tarjimon nafaqat lingvistik, balki diskursiv va madaniy kompetensiyaga ham ega bo'lishi zarur.

Umuman olganda, tadqiqot shuni ko'rsatadiki, personaj nutqini individuallashtirish ko'p qatlamli va tizimli jarayon bo'lib, u leksik, sintaktik, stilistik va pragmatik vositalar orqali amalga oshadi. Tarjimada esa ushbu qatlamlarning har birini alohida e'tiborga olish, ularning funksional yukini aniqlash va maqsad tilida adekvat ifodalash talab etiladi. Funksional ekvivalentlik, kommunikativ tarjima, stilistik kompensatsiya va differensial yondashuv personaj nutqini saqlashda eng samarali metodlar sifatida namoyon bo'ldi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, Agata Kristi asarlarida personaj nutqining individualligi asarning badiiy mukammalligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Uni tarjimada saqlab qolish esa tarjimonning kasbiy mahorati, stilistik sezgirligi va madaniy bilim darajasiga bog'liq.

Personaj nutqini umumlashtirish yoki neytrallashtirish asarning estetik ta'sirini susaytiradi. Shu bois badiiy tarjimada nutqiy individuallikni saqlash masalasi nazariy va amaliy jihatdan doimiy e'tibor talab qiladigan dolzarb muammo sifatida baholanadi. Mazkur tadqiqot natijalari nafaqat Kristi asarlari, balki boshqa janrdagi badiiy matnlarni tarjima qilish jarayonida ham qo'llanishi mumkin bo'lgan metodologik asoslarni shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation (3rd ed.). London: Routledge.
2. Bassnett, S. (2014). Translation Studies (4th ed.). London: Routledge.
3. Catford, J. C. (1965). A Linguistic Theory of Translation. London: Oxford University Press.
4. Galperin, I. R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School Publishing House.
5. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). Cohesion in English. London: Longman.
6. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. London: Prentice Hall.
7. Nida, E. A. (1964). Toward a Science of Translating. Leiden: E. J. Brill.

8. Sobirova, N. (2021). Stilistik figuralar tarjimasining o'ziga xos jihatlari. Filologiya masalalari, 3(2), 45–52.
9. Sobirova, G. (2020). Badiiy matnni tarjima qilishning nazariy asoslari. O'zbek tilshunosligi tadqiqotlari, 4(1), 67–74.
10. Xudoyberganova, D. (2019). Tarjimada ekvivalentlik va madaniy omillar muammosi. Tarjimashunoslik va amaliy lingvistika, 2(3), 23–31.